https://doi.org/10.53656/for2026-02-12

ЗА ДИЛЕМАТА НА БЕЛЕЖКАТА ПОД ЛИНИЯ В ХУДОЖЕСТВЕНИЯ ТЕКСТ И НЕГОВИЯ ПРЕВОД

Елена Крейчова
Масариков университет

Резюме. Текстът разглежда бележката под линия като паратекст в художествения текст, като обръща специално внимание на употребата ѝ при превод на художествена литература, със специален фокус върху функциите и необходимостта от употребата ѝ. Анализират се случаите, в които преводачът прибягва до допълнителни обяснения – при културно специфични реалии, безеквивалентна лексика и интертекстуални препратки в текста на оригинала. Разглеждат се преводаческите решения, свързани с честотата на използване на бележките под линия, техния обем и формата, под която се поднася информацията, както и влиянието им върху възприятието на художествения текст. Бележката под линия се разглежда не само като технически елемент, интегриран в текста на превода, а като маркер на преводаческа позиция. Емпиричният материал на изследването се базира на текста на романа „Времеубежище“ на Георги Господинов и преводите му на няколко славянски езика (чешки, словашки, полски, хърватски, словенски, босненски и сръбски), което позволява сравнение на различни емпрунтологични стратегии и подходи в рамките на близкородствени културни и езикови контексти.

Ключови думи: преводачески стратегии; „Времеубежище“; славянски езици; бележка под линия; емпрунтология; културен контекст; превод; художествен текст; реалии

Хамлетовият въпрос „Наложителна ли е бележката под линия при превод?“ продължава да бъде един от често дискутираните проблеми в транслатологията както сред теоретиците на превода, така и сред самите преводачи. Макар, на пръв поглед, да изглежда второстепенен технически детайл, изборът дали да се използва бележка под линия, разкрива дълбоки концептуални напрежения между различни преводачески стратегии – от стремежа към максимална прозрачност и „невидимост“ на преводача до противоположната тенденция към стремеж за обяснение на всеки детайл, културна специфика и дори интерпретативна намеса. Темата за бележките под линия на преводача притежава потенциала да провокира редица въпроси, свързани с практиката

и теорията на преводаческото изкуство: доколко бележката под линия е инструмент за компенсиране на културни разлики в изходната и целевата култура; кога тя се превръща в излишно обременяване на текста; какви са границите между необходимото пояснение и преводаческата интерпретация; и в каква степен подобни интервенции влияят върху рецепцията на превода. В съвременната транслатология бележката под линия се разглежда не само като технически елемент, интегриран в текста на превода, а като маркер на преводаческа позиция – видим знак за присъствието на преводача в текста и за комуникацията му с реципиента на художествения текст. Тя е свързана с ключови понятия като културен трансфер, интертекстуалност, безеквивалентна лексика, прагматична адаптация и читателска компетентност.

В началото на настоящото изследване е необходимо да се посочи, че бележката под линия функционира като паратекст[1], т.е. като част от текстове, които стоят на границата, в преходната зона между самия текст на художественото произведение и външния свят и осъществяват комуникацията между тях, това са елементите, които „обграждат“ основния текст и го въвеждат, рамкират или коментират. Паратекстът представлява „праг“, през който се „влиза“ в художественото произведение (Mrázková, 2017), той организира комуникацията между примарния текст и неговия реципиент, същевременно насочва процеса на читателската рецепция (Müllerová, 2010, p. 463), дори можем да го възприемаме и като своеобразна част от примарния текст (Müllerová, 2011, p. 186). Е. Лотко посочва, че паратекстът представлява метатекстовото ниво на книгата (Lotko, 2005, p. 72). Като паратекст възприемаме добавките и допълненията към текста на литературното произведение, които се намират в неопределената зона между авторския текст и външния свят (дискурса на текста), чрез които на читателя се предоставя коментар към произведението, предназначен да насочи и регулира неговата рецепция (Mareš, 1993, p. 582). Именно срещата с този „посредник“ се превръща в първа възможност за „рецептивна инструкция“, която в значителна степен влияе (както положително, така и отрицателно) върху цялостната рецепция на литературното произведение (Poslední, 2005, p. 50).

Бележката под линия в превода на художествен текст, която е обект на настоящото изследване, е един от начините, по които читателите влизат във взаимодействие с литературния текст (Petrova, 2025, p. 718). Бележката под линия е периферен, но силно въздействащ паратекст. Тя стои извън основното повествование, но добавя информация, като насочва интерпретацията – предлага контекст, уточнение, исторически факт, тя „раздвоява гласа“ на творбата, а при превод на художествен текст се явява като втори „говорител“ – с гласа на преводача, евентуално редактора. Тя разкъсва линейността на произведението, тъй като кара читателя да „прескача“ между нива на текста, не принадлежи към художествения свят на повествованието, но влияе върху

начина, по който този свят се интерпретира, затова бележката под линия може да се възприема не е просто като технически елемент, а като интерпретативен жест.

По интерпретационно-спомагателната си и съпроводителна функция преводаческите бележки под линия покриват т. нар. паралелни на художественото произведение текстове, които са около него (Simonova-Grozdeva, 2016, p. 300), Ц. Ракьовски възприема паратекста (в частност бележката под линия) като действителен паралелен език, успореден на творбата (Rakyovski, 1997, p. 6). Бележката под линия в превода на художествен текст е мислима, когато изобилстват препратки от всякакво естество: литературни, исторически, културни, та чак до точни цитати от конкретни произведения (Nenkova, 2023), в процеса на превод преводачът не бива да допусне да се загуби национално културната идентичност в процеса на комуникация (Panayotova, 2024, p. 500). Бележките под линия представляват културно-исторически референции към изходния текст, които няма как да са известни на читателя на преводния текст (Simonova-Grozdeva, 2016, p. 307). Необходимостта да се запазва самобитното, неповторимото и националното от изходния език в езика цел, изисква въвеждането на обяснителни бележки, но затрудненията възникват от въпроса кое да бъде изяснено и кое да не бъде (Nenkova, 2023).

Дилема, пред която се намира често преводачът, е неизбежни ли са допълнителните пояснения чрез бележка под линия, каква информация да носят и в какъв формат трябва да бъдат посочени поясненията в бележката. Въпрос, по който преводачът трябва да вземе решение, е ситуацията с разбираемите за читателя на оригинала чуждоезикови и културни елементи, но неразбираеми за реципиентите на преводния му вариант (Simonova-Grozdeva, 2016, p. 304). Транслатологията няма еднозначен отговор на този въпрос. От една страна, можем да се срещнем със становището, че преводаческата бележка под линия не само не допринася за естетическата цялост и поетиката на текста, нито за неговата интерпретативна прецизност, но често прекъсва неговата вътрешна кохезия и нарушава непрекъснатостта на читателското възприятие, като въвежда визуален шум в процеса на рецепция. Въпреки че преводачът може да смята, че бележките му са ключ за читателя на превода, всеизвестно е, че много читатели не обръщат внимание на напечатаното напр. в долната част на страниците, приемат го като излишна информация, която затруднява четенето и помрачава наслади им от развитието на сюжета (Nenkova, 2023). Бележките под линия или в края на литературния текст са обект на сериозна полемика в съвременното преводознание, като по-често са отричани, защото решават лесно проблема с непреводимостта, но затрудняват четенето и откъсват читателя от повествованието, а освен това правят явно и натрапчиво присъствието на преводача (Mihaylova, 2024, p. 126).

Продължават несекващите дебати за това дали читателят на един превод има нужда от помощ при отгатването на интертекстуалната препратка, или трябва да бъде оставен на собствените си сили (Karapetkova, 2012, p. 276), дори Д. Карапеткова нарича бележките под линия „суетна демонстрация на ерудиция от страна на преводача“ и посочва, че те натоварват изданието излишно, и то в епоха, в която справките от всякакъв характер са максимално улеснени (Karapetkova, 2016, pp. 57 – 58).

От друга страна, релевантна е и другата гледна точка, която предполага, че културните и езиковите характеристики, които са разбираеми само за носителите на езика, трябва да бъдат предадени на целевия език, като се запазят привлекателността и възможностите им, като това е едно от многото изпитания за преводача (Panayotova, 2024, p. 499). Думите, отразяващи конкретни обекти, специфични предмети и явления от определена култура, създават специфични трудности при превода, тъй като те не са преносими в друг език или култура. Реалиите[2] (или т. нар. безеквивалентна лексика) имат национално културна маркираност, те представляват част от лексиката, която има ясно изразени национално културни асоциации. Според С. Влахов и С. Флорин обяснения в бележки под линия се налагат, когато контекстът не позволява обясненията да се дадат в непосредствена близост до реалията – в пряка реч, в драматично произведение – или когато тълкуването е подълго (Vlahov, Florin, 1990, p. 63). Преводачът при превода на реалии трябва да се справя не само с езикови проблеми, но и с литературни, исторически, геополитически, естетически, идеологически, етични и т.н., тъй като произведението влиза в процеса на превод като част от специфична чужда социокултурна среда (Hrdlička, 2003, p. 8). В такива случаи бележката под линия при превод е „един от малкото случаи, когато тя ще бъде не признак за преводаческо безсилие, а грижа на преводача за неговия читател“ (Vlahov, Florin, 1990, p. 169), т.е. когато при превода загубата на необходимата за рецепцията на текста информация е значителна.

Д. Карапеткова подчертава, че често срещана дилема в работата на преводача е доколко той има правото да разяснява допълнително написаното от автора, ако прецени, че то не е напълно прозрачно, като допълва, че бележките под линия са помощен инструмент, който признава нуждата от доизясняване (Karapetkova, 2016, pp. 57 – 58). Обяснителният импулс от страна на преводача се проявява най-ясно при предаването на реалиите в оригинала и в преводния текст – лексеми и словосъчетания, обозначаващи специфични за материалната и духовната култура на даден народ предмети, понятия, събития и явления. Преводачът цели читателят да възприеме превода така, сякаш чете оригинала.

Примерите, разглеждани в настоящото изследване, са ексцерпирани от романа „Времеубежище“ на Георги Господинов – автор, който днес безспорно

заема водещо място сред най-превежданите съвременни български писатели. Произведението е достъпно на почти всички славянски езици, в рамките на настоящия анализ работим с преводите на чешки, словашки, полски, словенски, хърватски, сръбски и босненски език. Целта ни е да проследим преводаческите стратегии, свързани с употребата на бележките под линия, в отделните славянски преводи, като идентифицираме и анализираме възможните различия в подходите, степента на интервенция и функциите, които тези паратекстови елементи изпълняват в преводния дискурс.

В оригиналния български текст на романа „Времеубежище“ има 14 бележки под линия, изпълняващи чисто информативна (не интерпретативна) функция: в тях са посочени заглавията на чуждоезични художествени произведения и техните преводачи на български език или се предлага превод на отделни английски и немски лексеми или на цели откъси текстове. Това е авторски паратекст, който представлява неразделна и съществена част от творческата практика на всеки писател (Müllerová, 2012, p. 97). Тези бележки под линия в българския оригинал са запазени и във всички славянски преводи, с които работим в настоящото изследване. Нашата цел на проучване са другите бележки под линия – тоест преводаческите, евентуално редакторските, които са предназначени за читателите на преводния текст. Разположението на бележките под линия в славянските преводи на „Времеубежище“ се отличават – те могат да се намират в междутекстовите пространства на авторовия текст (т. е. под линия на съответната страница – напр. в превода на чешки, словенски, хърватски, сръбски и босненски), или да бъдат поместени след основния текст (напр. в превода на словашки; зад основния текст на произведението в хърватския превод са посочени само 14-те бележки под линия, които са посочени и в българския оригинал, останалите преводачески бележки са посочени под линия на съответната страница). Обикновено бележката под линия се отличава чрез различен размер и тип шрифт, който е и с по-малки размери. Тя може да бъде визуално свързана с изходния текст посредством цифра (в преводите на чешки, словашки, босненски, хърватски, сръбски) или символ (в превода на словенски). Общият брой на бележките под линия в изследваните преводи е следният: превод на чешки – 27 (Gospodinov, 2024a), на словашки – 22 (Gospodinov, 2024b), словенски – 59 (Gospodinov, 2022a), сръбски – 22 (Gospodinov, 2025), хърватски – 27 (Gospodinov, 2022b), босненски – 43 (Gospodinov, 2023). Интересен факт е, че в превода на полски (Gospodinow, 2022) няма нито една преводаческа бележка под линия, полският превод запазва само 14-те бележки на самия български оригинал (без допълнителна информация можем само да спекулираме дали този факт се дължи единствено на стратегията на преводачката, или има някаква специфична политика на издателството). Понякога в бележката под линия в преводите имаме експлицитно изразена информация, че става дума

за бележка на преводача, а не на някое друго лице (*prim. prev*. в босненския превод, *op. prev*. в хърватския, *pozn. prekl*. в словашкия).

В настоящото изследване ще се спрем само на няколко примера за посочване на допълнителна информация в бележка под линия от страна на преводача. Най-напред ще разгледаме случаите, в които болшинството от преводачите решават да посочат допълнителни пояснения на читателя в езика цел. Една многобройна група са реалиите, които са свързани с исторически събития. От корпуса ексцерпиран материал избираме Априлското въстание. Въпреки че в самото словосъчетание, използвано за наименование на това историческо събитие, и двата компонента са семантично прозрачни, с точни речникови еквиваленти на всички славянски езици, за разбирането на това колко ключово е това събитие в българската история, почти всички преводачи на славянски езици избират опцията да дадат допълнителна информация. В изречението от оригинала „Тъй като в условията на референдума най-отдалечената предвидена граница е началото на XX век, те, удължавайки срока нелегитимно, са избрали едно късно идеално Възраждане, чийто връх е *Априлското въстание*“ (Gospodinov, 2020, p. 193). Словосъчетанието *Априлското въстание* е обяснено под линия по следния начин: „Během Dubnového povstání v roce 1876 povstali bulharští revolucionáři proti osmanské nadvládě. Ačkoliv povstání nakonec skončilo neúspěchem, brutalita jeho potlačení ze strany Osmanské říše obrátila evropské veřejné mínění ve prospěch bulharského osvobození. V důsledku následné Rusko-turecké války v letech 1877 – 1878 získalo Bulharsko částečnou nezávislost.“ (Gospodinov, 2024a, p. 134); „Travanjski ustanak – oružani ustanak Bugara u Osmanskom Carstvu od travnja do svibnja 1876., koji je doveo do ponovnog uspostavljanja bugarske države 1878.“ (Gospodinov, 2022, p. 138); „V roku 1876 predstavitelia bulharského národného obrodenia zorganizovali povstanie, ktorého cieľom bolo oslobodiť krajinu spod osmanskej nadvlády. Keďže nebolo dobre pripravené, turecké vojenské jednotky ho v zárodku rýchlo porazili. Po jeho potlačení nasledovali kruté represálie, pri ktorých prišli o život tisíce Bulharov. Udalosti sa odohrali v apríli, preto sa povstanie do dejín zapísalo ako Aprílové povstanie.“ (Gospodinov, 2024b, p. 156); „Oružani ustanak Bugara u Osmanskom Carstvu u aprilu i maju 1876.“ (Gospodinov, 2023, p. 132); „Априлски устанак (буг. Априлско въстание) био је оружани устанак Бугара и Османском царству од априла до маја 1876 године. Иако је брутално угушен, европско јавно мнење окренуло се у корист бугарског ослобођења и сматра се да је устанак довео до поновног успостављања Бугарске 1878. године.“ (Gospodinov, 2025, p. 145). Единствено в превода на словенски език това историческо събитие не е обяснено в бележка под линия вероятно поради семантичната прозрачност на самото съществително въстание (словенски „upor“). Бележките под линия се различават по своя обем и съдържание, докато бележката в превода на босненски е доста кратка, в превода на

чешки, словашки и хърватски бележката е сравнително обемна, включвайки дори отчасти европейски исторически контекст, в бележката на сръбски и хърватски също виждаме препратки към по-общата история на България.

Друг случай на честа употреба на бележката под линия са препратките към исторически събития, без самото историческо събитие да бъде експлицитно посочено в българския текст. Като пример за такава употреба можем да посочим изречението „Във витрината на малък скрин зад бюрото стояха четири твърде странни потира. Приближих се и видях, че всъщност са черепи, внимателно издълбани и обковани като чаши за вино. Сервиз „*Никифорова кратуна*“, извика Дембри от другия ъгъл.“ (Gospodinov, 2020, p. 234), в което има само препратка към византийския император Никифор I, убит през 811 г. в битка от българския хан Крум, който според преданието изработил от черепа му обкована със злато чаша и пиел от нея. Този исторически контекст присъства във всички долупосочени преводачески бележки под линия: „Byzantský císař Nikeforos I. byl v roce 811 zabit v bitvě bulharským chánem Krumem, který si údajně z jeho lebky nechal vyrobit zlatem okovanou číši.“ (Gospodinov, 2024a, p. 165), „Nikefor I., bizantinski cesar, ko ga je premagal in ubil bolgarski kan Krum leta 811 in dal iz njegove lobanje izdelati čašo za pitje.“ (Gospodinov, 2022a, p. 222), „Nikefor I., bizantijski car, ubijen u bici 811. protiv Kruma kana, koji je naredio da se napravi kalež od njegove lobanje.“ (Gospodinov, 2023, p. 160), „У пренесеном значењу назив за посуду направљену од лобање. Кан Крум (803 – 814) средњовековни бугарски владар дао је да се од лобање његовог побеђеног противника византијског цара Никифора Првог направи пехар за вино из ког је пио до краја живота.“ (Gospodinov, 2025, p. 174). Пояснение липсва само в превода на словашки и хърватски.

Класически пример за употреба на обяснение в бележка под линия при превод е при историческите личности на даден народ, напр. при изречението от „Времеубежище“ „Един, това трябваше да е *Бенковски*, беше завързал коня и задиряше доста директно някаква мома със зелено хайдушко знаме.“ (Gospodinov, 2020, p. 222). Личността на Г. Бенковски е обяснена почти във всички славянски преводи, включени в изследването, освен словашки: „Georgi Benkovski (1843 – 1876) byl jednou z vůdčích osobností nakonec neúspěšného Dubnového povstání, kdy v roce 1876 povstali proti osmanské nadvládě bulharští revolucionáři. Benkovski byl v čele čet jezdců.“ (Gospodinov, 2024a, p. 156), „Georgi Benkovski, rojen kot Gavril Gruev Hlatev, eden od organizatorjev aprilske vstaje leta 1876, umrl istega leta.“ (Gospodinov, 2022a, p. 209), „Georgi Benkovski (1843 – 1876), vodeća ličnost Travanjskoga ustanka.“ (Gospodinov, 2022b, p. 159), „Георги Бенковски (1843 – 1876) један од вођа неуспелог Априлског устанка 1876.“ (Gospodinov, 2025, p.165), „Jedan od vođa Aprilskog ustanka.“ (Gospodinov, 2023, p. 151), като бележките от почти всички преводачи са с аналогично съдържание и обем. Имаме обаче и други случаи на посочване на

данни за исторически личности, но за да бъде разбран контекстът на цялото изречение, под линия се посочва и най-значимото събитие, свързано с тяхното име, и това, което се разказва като легенда през много поколения българи. Това срещаме например при изречението „За добруването на майка България и спазването на заветите на Другаря Димитров и *Хан Кубрат*, повишава глас тя, след което се навежда заедно с Главния воевода, вземат предварително приготвения наръч пръчки, опитват се да го счупят, и разбира се, не успяват.“ (Gospodinov, 2020, p. 259). Хан Кубрат е посочен в бележка под линия в чешкия и словашкия превод, като преводачът от чешки споменава легендата за Хан Кубрат и неговите синове и неговото послание за тяхното единство, изразено чрез символиката на снопа пръчки: „Chán Kubrat založil Velké Bulharsko kolem roku 632 n. l. Všichni bulharští školáci se učí legendu o tom, že chán Kubrat donutil své syny, aby mu slíbili, že zůstanou jednotní i po jeho smrti. Ukázal jim, že zatímco jeden prut se snadno zlomí, svazek prutů se zlomit nedá.“ (Gospodinov, 2024a, p. 183), докато в превода на словашки тази легенда не е спомената и заради това контекстът на цялото изречение на оригиналния текст не става достатъчно ясен и можем да си зададем въпроса дали тази бележка под линия запълва достатъчно информационната потребност на читателя: „Chán Kubrat – vládca pôvodne kočovného etnika, dnes označovaného ako Protobulhari, ktorý bol v 7. storočí prvým panovníkom štátneho útvaru, tzv. Veľkého Bulharska, zahŕňajúceho aj územie dnešného Bulharska.“ (Gospodinov , 2024b, p. 308).

В езиковия материал се срещаме и с единични случаи, когато под линия се обясняват не реалии според класическите дефиниции в специализираната литература, но както посочва В. Симонова-Грозева, „наред с чисто информативните преводачески паратекстове във вид на не толкова известни факти и статистика, по-особено внимание заслужават препратките за конотации, които преводачът е открил и без които подтекстът ще остане непрозрачен и неразбран за читателя“ (Simonova-Grozdeva, 2016, p. 307). Това е случаят на числото 1300 – то само по себе си не е реалия, но е силно обвързано с конкретен исторически контекст и в българска среда носи много добавъчни конотации, затова в контекста на „Времеубежище“ това число става реалия. Интересно е, че никой друг преводач не изяснява конотацията на тази цифра. От изречението „... огромен билборд на водещия мобилен оператор. Предлага патриотичен пакет с *1300* безплатни минути,...“ (Gospodinov, 2020, p. 181) преводачът на чешки в бележка уточнява защо всъщност това число се свързва с патриотизма, отбелязва тържествата, свързани с 1300-ата годишнина от основаването на българската държава и за превръщането на това число в символ в контекста на българската култура: „V roce 1981 slavilo Bulharsko 1300 let své existence. Komunistický režim z toho udělal velkou slávu, po celém Bulharsku se stavěly pomníky, natáčely se filmy, zpívaly oslavné písně, děti na tělocviku běželi 1300 metrů atd. Od té doby je v Bulharsku číslovka 1300 symbolem.“ (Gospodinov, 2024a, p. 127).

Срещаме и случаи, в които е под въпрос дали е трябвало преводачът да използва бележка под линия, или разяснението, което предлага, може да бъде интегрирано в самия текст на превода. Със съзнанието, че на този въпрос няма единствен правилен отговор, че различните методи на превод демонстрират различни преводачески стратегии, можем да спомена долупосочения пример, където бележка под линия е употребена само в превода на босненски, като съдържанието ѝ може да бъде изразено с една-единствена дума *торта*, която да стане част от самото превеждано изречение. Бележка под линия е посочена само в босненския превод на следното изречение: „Споменът за онази шарена и многоезична империя от първото десетилетие на XX век, пренесен най-вече от литературата и сецесиона, бавно изстиваше като забравено на верандата кафе и поизсъхнало парче *гараш*." (Gospodinov, 2020, p. 288), като е добавено разяснение „garaš – bugarska čokoladna torta" (Gospodinov, 2023, p. 197).

Ще се спрем и на един пример, който представлява пример за екстремна употреба на бележката под линия в рамките на едно изречение и където отново можем да дискутираме дали такова преводаческо решение е уместно. Става дума за превода на словенски на изречението „И дали те не бяха тук точно затова, да си с някого, който като теб е объркан, но горд, мрази турци и цигани със същата страст, с която обича *шкембе чорбасъ*, *имамбаялдъ*, величието на българските ханове, турското кафе, *Стани, стани, юнак балкански*, но и *Бела роза ще закича* ... (Gospodinov, 2020, p. 222). Преводачът на словенски използва четири бележки под линия в рамките на това изречение: „* Tradicionalna bolgarska jed, narejena iz drobno narezanih skuhanih telečjih, svinjskih ali ovčjih vampov, začinena z jogurtom, pekočo mleto papriko, česnom in kišom. **_Imam bajaldă_ je turška jed z jajčevci in čebulo. Dobesedno izraz pomeni „imam je omedlel". ***Ena najbolj znanih pesmi bolgarskega pesnika in domoljuba Dobrija Čintulova (1822-1886), prvič objavljena leta 1863. ****Prvi verš znane pesmi Slavke Kalčeve, preljubljene pevke, povezane s folkloro." (Gospodinov, 2022a, pp. 209 – 210). Интересно е решението под линия да бъде обяснено значението на известното почти в цяла Европа ястие шкембе чорба, като в него е представена сбито и самата рецепта за това ястие, в обяснението на другото балканско ястие освен ингредиентите дори се посочва неговата етимология. Също така под линия е посочен авторът на цитираната песен „Стани, стани, юнак балкански" с кратки биографични данни за Д. Чинтулов, както и популярна песен от жанра поп фолк и нейната изпълнителка.

Примерите в настоящото изследване далеч не представят всички случаи, в които в славянските преводи на романа „Времеубежище" е използвана бележка под линия. Можем да отбележим, че използването на бележки под линия от преводача представлява израз на неговото лично усещане за компетентностите на читателите и необходимостта за разясняване, като тази негова преценка е формирана в резултат от съчетаването на личните

му фонови знания, културни нагласи и предпочитания, тъй като бележките под линия представляват най-често културно-исторически референции към изходния текст, които няма как да са известни на читателя на преводния текст (Simonova-Grozdeva, 2016, p. 307). Тяхната цел е максимално близко възприятие на преводния текст до текста на оригинала, запазване на различни конотативни наслагвания и препратки, които често имат решаваща роля за рецепцията на художествения текст и неговото осмисляне. Осъзнавайки значението на културните компетенции, които художествената литература развива (Yanev, 2026, p. 753), необходимостта от тълкуването на някои лексикални значения подпомага функционирането на отделните лексикални единици в речта и тяхната роля при изграждането на национално маркиран езиков образ на света (Vesselinov, 2016, p. 3), като и в този случай можем да приложим принципите на емпрунтологията, които Д. Веселинов определя като „трансфери от една езикова система в друга като лингвокултурен процес на взаимодействие на различни концептосфери“ (Vesselinov, 2019, p. 392). В заключение можем да посочим, че при някои художествени текстове, а смятаме, че „Времеубежище“ е точно такъв текст, бележката под линия в превода на художествен текст функционира като инструмент за адаптация, чрез който преводачът компенсира потенциални дефицити в читателската компетентност. Чрез нея се осигурява достъп до културни, исторически или интертекстуални знания, които не са имплицитни за приемащата аудитория. В този смисъл бележката под линия изпълнява медиаторска роля между оригиналния контекст и читателя, като подпомага разбирането на смисловите пластове на текста.

NOTES

1. Според Ж. Женет това са елементи, добавени към (първичния) текст на литературното произведение, които влияят върху начина, по който този текст се възприема, и позволяват той да функционира като книга. Паратекстовете могат да бъдат класифицирани според различни критерии: вербални (напр. заглавие, предговор, послеслов, бележки) и невербални (напр. формат на книгата, вид шрифт, тип хартия); външни (епитекст) и вътрешни (перитекст), също така могат да бъдат разделени на публични (напр. заглавие, име на автора, печатно посвещение, пролог, епилог, коментари) и частни (напр. ръкописно посвещение или ръчно добавени бележки); авторски (напр. авторски предговор, авторска бележка, мото) и издателски (напр. редакторска бележка, послеслов, технически и издателски данни) (Genette, 1997).

2. Използва се и понятието „думи с национална обагреност“. Понятието „национална обагреност“ е формулирано от С. Влахов и С. Флорин (Vlahov, Florin, 1990, pp. 86 – 87).

ЛИТЕРАТУРА

Влахов, С., & Флорин, С. (1990). *Непреводимото в превода*. Наука и изкуство.

Веселинов, Д. (2019). Емпрунтологията в контекста на XXI век. В: *Aut inveniam viam, aut faciam: Сборник в чест на чл.-кор. д.ф.н. Стоян Буров* (с. 392 – 405). Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“.

Господинов, Г. (2020). *Времеубежище*. Жанет 45.

Господинов, Г. (2025). *Временско склониште* (Ј. Јовановић, Прев.). Геопоетика.

Карапеткова, Д. (2012). *Ботуша в българската литературна мода*. Сиела.

Карапеткова, Д. (2016). *За превода*. Колибри.

Михайлова, С. (2024). Пресъздаване на националнообагрена лексика на чужд език: Образът на Дон Кихот в избрани преводи. *Studia Litteraria Serdicensia, 4*(7), 112 – 128.

Ненкова, В. (2023). (Не)наложителните бележки под линия в превода на художествена литература. *Proudy: Středoevropský časopis pro vědu a literaturu*, (1). https://www.phil.muni.cz/journal/proudy/filologie/materialy/2023/1/nenkova_(ne)nalozitelnite_belezki.php#articleBegin

Панайотова, Н.-М. (2024). Лингвокултурологични аспекти на превода на шеги и анекдоти (върху примери от три английски и американски комедийни сериала). *Чуждоезиково обучение – Foreign Language Teaching, 51*(4), 499 – 509.

Петрова, С. (2025). Четенето като дигитална културна практика: Трансформация на читателския опит в социалните мрежи. *Чуждоезиково обучение – Foreign Language Teaching, 52*(6), 711 – 721.

Ракьовски, Ц. (1997). *Паратекстът на литературната творба*. Херон прес.

Симонова-Гроздева, В. (2016). Бележките на преводача под линия – важни или не? (По материал от гръцкия превод на романа „Мисия Лондон“ на Алек Попов). В: *Societas Classica VIII: Култури и религии на Балканите, в Средиземноморието и Изтока* (с. 300 – 318). Св. св. Кирил и Методий.

Янев, К. (2025). Преподаването на полска литература извън Полша и стратегиите за чуждоезиковото обучение. *Чуждоезиково обучение – Foreign Language Teaching, 52*(6), 751 – 764.

REFERENCES

Genette, G. (1997). *Paratexts: Thresholds of interpretation*. Cambridge University Press.

Gospodinov, G. (2020). *Vremeubezhishte*. Zhanet 45.

Gospodinow, G. (2022). *Schron przeciwczasowy* (M. Pytlak, Trans.). Wydawnictwo Literackie.

Gospodinov, G. (2022a). *Časovno zakloništče* (B. Omerzel, Trans.). Beletrina.

Gospodinov, G. (2022b). *Vremensko utočište* (K. Banović, Trans.). Fraktura.

Gospodinov, G. (2023). *Vremensko sklonište* (Ž. Milenić, Trans.). Buybook.

Gospodinov, G. (2024a). *Časokryt* (D. Bernstein, Trans.). Argo.

Gospodinov, G. (2024b). *Úkryt času* (I. Hochel, Trans.). IKAR – ODEON.

Gospodinov, G. (2025). *Vremensko sklonishte* (J. Jovanović, Trans.). Geopoetika.

Hrdlička, M. (2003). *Literární překlad a komunikace*. ISV nakladatelství.

Karapetkova, D. (2012). *Botusha v balgarskata literaturna moda*. Siela.

Karapetkova, D. (2016). *Za prevoda*. Kolibri.

Lotko, E. (2005). *Slovník lingvistických termínů pro filology*. Vydavatelství UP.

Mareš, P. (1993). Průvodce světem paratextů. *Česká literatura, 41*(5), 580 – 583.

Mihaylova, S. (2024). Presazdavane na natsionalnoobagrena leksika na chuzhd ezik: Obrazat na Don Kihot v izbrani prevodi. *Studia Litteraria Serdicensia, 4*(7), 112 – 128.

Mrázková, K. (2017). Název textu. In P. Karlík, M. Nekula, & J. Pleskalová (Eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. https://www.czechency.org/slovnik/NÁZEV%20TEXTU

Müllerová, L. (2010). *Paratexty a česká nakladatelství*. Litterae.

Müllerová, L. (2011). Paratexty v české literární mystifikaci: Nad sekundárními texty Járy (da) Cimrmana. *Bohemica Olomucensia*, (1), 184 – 188.

Müllerová, L. (2012). Autorské knižní paratexty (nad edičními počiny Josefa Škvoreckého z 90. let dvacátého století). *Bohemica litteraria, 15*(2), 97 – 116.

Nenkova, V. (2023). (Ne)nalozhitelnite belezhki pod linia v prevoda na hudozhestvena literatura. *Proudy: Středoevropský časopis pro vědu a literaturu*, 2023(1). https://www.phil.muni.cz/journal/proudy/filologie/materialy/2023/1/nenkova_(ne)nalozitelnite_belezki.php#articleBegin

Panayotova, N.-M. (2024). Lingvokulturologichni aspekti na prevoda na shegi i anekdoti (varhu primeri ot tri angliyski i amerikanski komediyni seriala). *Chuzhdoezikovo obuchenie – Foreign Language Teaching, 51*(4), 499 – 509.

Petrova, S. (2025). Cheteneto kato digitalna kulturna praktika: Transformatsia na chitatelskia opit v sotsialnite mrezhi. *Chuzhdoezikovo obuchenie – Foreign Language Teaching, 52*(6), 711 – 721.

Poslední, P. (2005). Styly četby. *Čeština, 16*(2), 50.

Rakyovski, Ts. (1997). *Paratekstat na literaturnata tvorba*. Heron pres.

Simonova-Grozdeva, V. (2016). Belezhkite na prevodacha pod linia – vazhni ili ne? (Po material ot gratskia prevod na romana „Misia London" na Alek Popov). In *Societas Classica VIII: Kulturi i religii na Balkanite, v Sredizemnomorieto i Iztoka* (pp. 300 – 318). Sv. sv. Kiril i Metodiy.

Yanev, K. (2025). Prepodavaneto na polska literatura izvan Polsha i strategiite za chuzhdoezikovoto obuchenie. *Chuzhdoezikovo obuchenie – Foreign Language Teaching, 52*(6), 751 – 764.

Vesselinov, D. (2016). Theoretical basis of "Dictionary of the French Words in Bulgarian Language". *Foreign Language Teaching, 43*(3), 250 – 271.

Vesselinov, D. (2019). Empruntologiyata v konteksta na XXI vek. In *Aut inveniam viam, aut faciam: Sbornik v chest na chl.-kor. prof. d.f.n. Stoyan Burov* (pp. 392 – 405). Universitetsko izdatelstvo „Sv. sv. Kiril i Metodiy".

Vlahov, S., & Florin, S. (1990). *Neprevodimoto v prevoda*. Nauka i izkustvo.

ON THE DILEMMA OF THE FOOTNOTE IN THE LITERARY TEXT AND ITS TRANSLATION

Abstarct. The text examines the footnote as a paratextual element in literary works, with particular attention to its use in the translation of fiction and the functions and necessity of its application. It analyzes the situations in which translators resort to additional explanations—such as culturally specific realia, non-equivalent lexical items, and intertextual references in the source text. The study discusses translation decisions related to the frequency of footnote use, their length, and the form in which information is presented, as well as the impact of these choices on the reader's perception of the literary work. The footnote is examined not only as a technical element integrated into the translated text, but also as a marker of the translator's stance. The empirical material is based on Georgi Gospodinov's novel *Time Shelter* and its translations into several Slavic languages (Czech, Slovak, Polish, Croatian, Slovenian, Bosnian, and Serbian), allowing for a comparison of different empruntological strategies and approaches within closely related cultural and linguistic contexts.

Keywords: translation strategies; *Time Shelter*; Slavic languages; footnote; empruntology; cultural context; translation; literary text; realia; fiction; cultural context

✉ **Dr. Elena Krejcova, Assoc. Prof.**
ORCID iD: 0000-0001-5458-5305
WoS ResearcherID: AAE-6494-2022
Department of Slavonic Studies Faculty of Arts
Masaryk University, Brno, Czechia
E-mail: ekrejcova@phil.muni.cz